

Bertha Zoltán

Engedjétek hozzám jönni a szavakat

(Sütő András remekművéről)

Az egymást kölcsönösen feltételező, egymással ontikus (elszakíthatatlan egzisztenciális és spirituális) kapcsolatban, összefüggésrendszerben álló nyelv és identitás, anyanyelv és közösségi, kulturális önazonosság sorskérdése, létproblematikája az erdélyi és az egyetemes magyar irodalom egyik kortárs klasszikusának, Sütő Andrásnak az életművében különleges szerepet nyer. A kollektív és öntörvényű nemzeti létezés, a kisebbségi megmaradás alapja az anyanyelvi önreflexió és öntudatosság, amelynek magasztos, biblikus erkölcsi imperatívusza összegződik az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat – Jegyzetek hómezőn és porban* (1977) című esszéregény-remeklésben is. E kiemelkedő prózamű egyben műfajteremtő alkotás: a sokféle poétikai regiszteren megszólaló gondolatfutások esztétikai hatásformái és értékminőségei a „sajátosság méltóságának” szuverén művészi kifejezésrendjével – a szakralizáló beszédmódok és jelentéstartalmak rendkívül változatos megnyilatkozásformáival – árnyalják erdélyiség és magyarság, sors és hit, bensőség és egyetemesség világteremtő szellemiségét.

Az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* voltaképpen az *Anyám könnyű álmat ígér* szövegvilágának szemléleti és epikai összetettségét ismétli, annak beszédmódorát folytatja – naplószerű krónika, leírás, emlékezés, látomás, mese, elmélkedés, példázat és megannyi más perspektíva sűrűségével, összezsúfolásával és asszociatív árnyalatosságával, de mindezt még újabb nézőpontokkal és rendszerezéssel mégis új alapképletbe foglalja: a rousseau-i nevelési regény, a lírizált nyelvpszichológiai és -filozófiai traktátus, a nyelvi öntudatra alapozott nyelvvédő irat, élettanítás, krónikás parainézis, regényesített intelem, a költői pedagógiai-bölcseleti, poétikusan értekező nagyesszé keretébe. Az író, a nagypapa László unokáját figyeli és vezeti „Szavaink Nagyfejedelemségének” útjain, az emberi létmód nyelvi feltételezettségének abszolút érvényességét bizonyítva és látva bizonyítottanak (akár Rousseau-val is vitázva). „A Szó, amely Isten, redőiben őrzi az emberi nem történetét az első naptól fogva, s minden nép történetét annak nyelvében, olyan bizonyossággal s oly cáfolhatatlanul, hogy zavarba ejti a járatlanokat és tudósokat egyaránt” (Sütő 1977, 5.) – idézi Jean Pierre-t a mottó. S az egész mű ennek a gondolatnak a jegyében szemlélteti a világelsajátítás nyelvi szubsztancialitását, az emberi gondolkodás és szellemi önkifejezés létbeli lényegét jelentő ontológiai meghatározottságát, az emberi lénynek a tárgyi valósághoz, a természethez, a közösséghez, az univerzumhoz és önmagához kötött tudatos és öntudatlan kapcsolatlehetőségeinek teljes spektrumát. A nyelvfejlődés, a jelentéses artikuláció kibontakozásának csodáját, a csecsemőben összeránduló onto- és filogenetikus sajátosságok titkait, a nyelv- és beszédkészség kialakulásának biológiai, fiziológiai, lélektani, hangtani folyamatait, tanulásszakaszait kivételesen érzékletes differenciáltsággal megközelítő, nyomon kísérő és leíró-értelmező megjelenítés akár bizonyosfajta enciklopédikus tankönyve is lehetne a gyermeki elmemocnások és az egyete-

mes emberi evolúció mély összefüggéseinek. Borzongató metafizikai távlatok sugalmazásával merül el a közel hajoló, mindent följegyző szándék rámutatás és megnevezés, deixis és denotáció, kompetencia és performancia rejtelmének egész fenomenológiájában, szubjektum és objektum létszerű interakciókra épülő, az egész emberi lény és az egész megnyílt világegyetem összeműködését igénylő viszonymódjainak óriási példatárában. A megfigyelés követi és irányítja a gyermeki értelem horizontjának szélesedését: a bölcsőtől két-három éves korig, amikor a nagypapa már közös barangolások s a pusztakamarrási dédszülők meglátogatása által ismertetheti meg a kisfiúval a falusi világ, a környező természet, a nagyobb családi közösség ezernyi varázslatát. Az elbeszélésforma a szenzibilis deskripciónak, valamint a nyelvi világmegragadás, a „Második Világmindenség”, a szubjektív és objektív létrelációkat szintetizáló valóságkozmosz folytonosan önmagára is reflektáló gondolatiságának az összetömörülésével rétegződik. Az auktoriális és az autotelikus narráció együttesében a referenciális funkcióra a nyelvi önkijelentés végtelen ívű konnotatív, önreflexív szövegboltozata épül rá. A létezés és a létezők univerzumának belső sokrétűségével, árnyalatosságával homológ a nyelvi kifejezésrendszer, a kulturális világteremtés gazdagsága. S maga a sokszínűség, a sokdimenziós, határtalan tartalmasság a legfőbb érték egy nyelven belül, és általában az emberiség nyelvi egyetemességén belül is, a különböző népek, nemzetek nyelvei tekintetében. Egy-egy nyelv léte, amelyet önnön történelmi-közösségi hagyományrendszere, szimbolikus értelemvilága, kultúrája tart fenn, értékelméletileg szent és sérthetetlen – mert a teremtőképesség örök emberi és transzcendens forrásaiból származik, s mert a homo sapiens életének alapelve és minősítője. Innen a sütői előadásmód mély szakralitása, religiozitása, éthosza: az adottságot – a nyelvi örökséget, a szókészletet, a beszédminőséget – megbízatásnak tekintő, mindig új-rateremtendő és újra megélhető értékteljességnek értelmező kötelezettségvállalás emelkedettsége, amely teljességben az emberhez méltó élet, a közösségi vétetésű nyelv és erkölcs feltétlenül egymásra utalt értékszférai a létezésnek; s benne a népi, a nemzeti irodalmi kultúra az eszmélet legmagasabb rendű öntanúsításával jelzi a szellemi életlehetőségek maximumát. Sütő stílusában a megidézett írók, gondolkodók – folytonos jelenlétük által – nemcsak eszméik, művük egy-egy önálló jelentésű szilánkjával kapcsolódnak az írói fejtegetésekhez, hanem ezzel az általános értékörző, lélekápoló – így életmegtartó – erőt, felelősséget továbbító, sugárzó küldetésükkel is. Gondolat és metafora így termékenyíti meg Sütő írásművészetében kölcsönösen egymást: amit a szöveg explicite mond egy nemzet kulturális kincsének életgazdagító és -nemesítő szerepéről, azt egyúttal – nem didaktikusan, hanem leheletfinom szemantikai-stilisztikai rájátszásokkal, aforisztikus áthasonításokkal – példázza is. Így szövi át – a magyar esszé történetében is különös bőséggel és természetességgel – a hétköznapi élményközelségből kiindázó gondolatmeneteket a magyar és a világtörténelem, -kultúra, -műveltség számtalan alakjának, alkotásának az üzenete, mondanivalója, hangulata – a szabad átértelmezést és alkalmazást előhívó tanulsaigaival (Balassitól, Heltai Gáspártól, Bornemisza Pétertől, Szenczi Molnártól, Mikes Kelemenről Csokonain, Petőfin, Aranyon, Adyn át József Attiláig, Illyés Gyuláig, illetve a Biblia világától és példázataitól Arisztotelészen, Rousseau-n, Schopenhaueren át Shawig, Camus-ig). S ez a kulturális sokarcúság ugyanúgy magában hordja önnön parabolikus értelmét, mint a szülőföldi emlékezesek, tájfestő részletezesek, dús természeti (sőt természetrajzi) körülírások szövegtartománya, a gyermeki értelemnövekedés, a nagyapai szolgálattevés apró eseményeinek minuciózus megörökítése, a familiáris-közösségi életszférák, a parasztközösségi életvitel (s általa a kommunikatív kohézió) felejthetetlen, tiszta ér-

zületébresztő bemutatása.

Az egyéni létezés minőségét meghatározó nyelviség elsődleges átörökítője tehát a teljes kulturális emlékezetet hordozó közösség (mint az individualitás feltétlen kollektív megelőzöttségét jelentő életközeg). Ebből és „nyelvéből kiesve: létének céljából is kiesik az ember” (uo., 163.). Az áthagyományozás személyes kezdetén és végén ez az akár öntudatlan közösségiség munkál. Sütő történelmi furcsaságokat említ, amelyek azt bizonyítják, hogy az élettelen tárgyak önmagukban nem nevelhetik a gyermeket: akit elzárnak a lelkes, lélekteljes környezettől, elpusztul a szeretet- és nyelvhiánytól, a gondoskodó „szereket szavai” nélkül. A közösségi, anyanyelvi kötöttség olyan éltető szükséglet, amely nélkül maga az ember válhat „életteleenné”, „világtalanná”. A szó a világban-lét önmegértő szellemi aktusa; hiánya vagy elfeledése a törvényszerű elembertelenedés kiváltója: „Ahol véget ér a szó: ott kezdődik a fogak vicsorgatása; az érvelés helyén (...) az ökök okfejtése, a legkönnyebben elsajátítható világnyelvek egyike mai napig is” (uo., 19-20.). A nyelvi minőség: emberi-szellemi és életminőség; a világ átszellemítése pedig az elsajátítás és elsajátíttóság kozmikus harmóniája. Az egyensúlybomlás lélek és természet között a nyelvi sorvadással, a nyelvi szegénységgel, durvasággal és primitívséggel, a „nyelvínséggel” és „nyelvkárosultsággal”, illetve a másik nyelv erőszakos kiirtási szándékával függ össze. Akár önkéntesen, akár agresszió által: a nyelvvesztés céljavesztetté, otthontalanná csökkenti az embert. S akitől elpártolnak a szavak, attól elidegenednek a tárgyak, az kiesik a tudásból, a világból, s önnön legjobb lehetőségeiből. Az elállatiasodás súlyosabb degradáció az ember részéről, mint a természeti lesüllyedés, rosszabb, mint a természetes állati lét: azok nem árulják el a maguk sajátosságait, megkülönböztető jellegzetességeiket. Az embernek tehát nem csupán szót: hanem anyanyelvi szót kell tudnia, annak teljes érzelmi-történelmi univerzumával, kollektív lényegével és szellemi tradíciójával együtt. Szavainknak is van és kell, hogy legyen helyük-otthonuk – nem csak személyes létünknek (Tamási Áron nevezetes szállóigéjét – „azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne” – bővítve). Mert „mi lehet ott az ember, ahol leveti a rá mért köteléket? Semmi egyéb, csak örület, visszhangzik Nagyapa fülében egy régi vers foszlánya: 'Holt faágaktól körülvelt szív, mit teljesen betöltött a szájalom.'” (uo., 175.). Véletlen, hogy hova születik az ember; de a létbe-vetettség már törvényszerűségeket ró rá („A véletlen műve lehet, hogy a tengerbe zuhanok. De hullámai között már nem a véletlenben, hanem a vízben találom magam. A víz törvényeinek hatalmában” /uo., 14./). Mikes Kelemen a számkivetettségben sírta vissza „rabságában a szülőföld aranybilincset. Annak a hangjaiból teremtetett irodalmi nyelvet. Nyelvet csupán? Magatartásbeli modellt a reánk bízottak dolgában” (uo., 13.); más ellenben helyben is „kivetemedett” lesz, ha megtagadja a rá mért örökséget. Az egyik példázatban az Isten, aki a „végtelen időt tartalmaz és változatos emberi szavakkal szerette volna lakhatóvá tenni” (uo., 169.), azt tapasztalja, hogy bár csillagot még nem látott „szamárrá változni; embert annál többet. Madarat sem (...) amely a hangját, nevét, csőrének formáját vásárra vitte volna valamely kövőbb kendermagért” (uo., 168-169.). De embert igen, aki az első ijedelemre feladja-eladja identitásörökségét; aki „elkótyavetyéli” tápláló forrását „a hiábavalóságok vásárterein”, aki a metaforákat, az „ige-forgácsokban”, „jelző-ágacskákban” a lélek „fenyves-zúgását”, a szellemformálta szépségeket „selyemtopánkára” cseréli – ezzel, senyvesztő önkeresésében „nyüsztíteni” és „makogni” fog, s „önkifejezés dolgában” arra ítéltetik, hogy malomköveket varrjon össze és „homokból kötelet” fonjon. Az értelem fényét, a belső világosságot az emberrel megosztó Isten haragjában újra kívánná gyúrni az embert, s ez egyelőre csak a véletlen mi-

att hiúsul meg (elveszett az égi tervhez szükséges gyűrődészka).

A humoros-rezignált történetek, példabeszédek egyik oldalon a magamegadó vagy a haszonlesésből önmagából kivetkőző ember mentalitását kárhozzatják – aki nem tudja, hogy a „nyelv nem csupán házi használatra tajkolt eszköz, nem csupán munkavezető jelrendszer és kereskedelmi rikkantás” (uo., 17.), s aki a „hallgatni arany” (uo., 164.), a „ne szólj szám, nem fáj fejem disznóhólyagjába” (uo., 162.) húzódik, félvén – sokszor ugyan joggal – hogy „nem az a veszélyes ránk nézve, ami bemegy a szánkron, hanem ami kijön azon” (uo., 164.); s akit az Úr, mivel aznap „csúszómászókkal” foglalatосkodott, s utána nem mosott kezét, talán hibásan is formált meg: ezért a „kelj fel és járj” helyett a „kelj fel és beszélj!” parancsára szorul. A másik oldalon pedig a „szájbarágásra idomított számarak” garázdálkodása teszi tönkre az ártatlan áldozatul esetek nyelvét. A hallgatás helyett: az elhallgattatás. (A fanatizmus, amelyet nagyapa „Ferenc bátyja a fél szemére megvakult” élt csak túl, „mivel rossz helyen és rossz időben szólott, nem sejtván, hogy ezzel közmondást módosít: szemet szóért” /uo., 28./.) Az az abszurditás származik ebből (s a kiszolgáltatott, elnyomott kisebbségi magyarság számára végzetesen abszurd realitás a romániai magyarelles kommunista diktatúrában), hogy a „nyelvhasználat” mint fogalom egyáltalán kialakulhatott: a természetes beszéd (ráadásul meg nem adott) engedélyhez kötésével, azaz megcsúfolásával („Kinek jutna eszébe például akármifajta szabályozási joggal azt mondani: kézhasználat, lábhasználat, fülhasználat, tüdőhasználat?” /uo., 99./). Aki a mások nyelvével – és létével – akar „elbánni”, az a magáéval sem tud „bánni”; aki nem érzékeli a saját kultúrája mélységeit sem, az támad neki – ostoba hódító ösztönrel és hasztalan remélt, csalóka előnyök megszerzésének agyrémével – az elnémított másik etnikumnak, nyelvnek, vallásnak, kultúrának, nemzetlétnek. Holott „az emberek épp emberi különbségeikben lehetnek egyenlők. És csakis az egyenlőségben jut szóhoz a természetes különbözőségük” (uo., 6.). A fájdalmas nyelvromlás az erdélyi magyar szórványvidékeken meglehetősen előrehaladott; aktuális köszönésforma lehetne a „hogy-szolgál-az-egészségünk” helyett a „hogy és mint szolgál, uram, az édes anyanyelve?” (uo., 58.) (De hasonlóképpen szívszorító a könyvben is megidézett amerikai magyar emigránsok, kivándoroltak honvágya, identitáskeveredése, magányossága, nyelvi töredékessége, ott-honkereső zaklatottsága.) S a gyógyításhoz „ortolingviztikai klinika” szükségeltetik, ahol magyar költőóriások vagy magyar századok mélyéből felzúgó zsoldáros, népdalos, verses üzenetek hozzátják helyre a bajt („Utaltassa be magát gyógykezelés végett bizonyos Csokonai nevezetű poétához; vagy Berzsenyi tekintetes úrhoz; az utcánk elején és végén vigyázkodó Vörösmartyhoz; Arany János világítótoronyába Nagyszalontára; Petőfi tömegsírjába Fehéregyházára; József Attila jajkiáltásaiba; Kemény Zsigmond jégvermébe vagy Ady tüzes katlanába; a hargitai Ábel szikra-feleseléséibe; nyelvi szunyókálásai-ból fölserkentik az embert, megtáncoltatják az elmét, mint a nagypénteki kakast a rostában. Akár az erdélyi krónikások, a mennyköveket hajigáló hitvitázók, vagy nyelvünk huszadik századi aranyművesei” /uo., 58./).

Sütő lirizált nyelvelméleti, episztemológiai, költészet- és széptani meglátásai voltaképpen egy megdöbbenően teljes embertani, kulturális antropológiai – földrajzi, történelmi, irodalom- és kultúrtörténeti, folklorisztikai, etnológiai vagy etno-szemiológiai vonatokkal szélesedő – körképbe ágyazódnak. Ezek alaphangja „az árral szemben úszó” hűség intimitása, bensősége, elégiája. Egyfelől azt állítja az író, hogy a „szabadság veszedelmeit nem a betiltás: maga a szabadság teszi ártalmatlanná” (uo., 8.); másfelől – ennek komplementer párjaként – azt, hogy ezt a szabadságot a hűség telíti értékkel. Az, amely ah-

hoz a földhöz köt („A szülőföld nem múlik el; mi szoktunk kimúlni belőle” /uo., 139./), ahol a falusi ház kerti ösvényét – a cöveklábú asztalhoz vezetőt – is „úgy gondolták el” már kezdetben, hogy akik „végigmennek azon, csak egymás nyomába léphessenek” (uo., 171.), s ahol „seprút, lapátot, derékfájást elhajtva igyekeznek a fogadásunkra” (uo., 89.). Az, amely szerint nem lehet tudni: a nagypapa és az unoka közül melyik szorult inkább a másikra. Az, amely mindenhonnan hazavezet, de amely semmit nem gátol a világjárás-világlátás kíváncsiságában, az érdeklődés egyetemességében; „Jatata, ha megnövök, én is Hűség leszek? Hűség és rakétás (...) Egyik nap a Holdra megyünk, azután Pusztakamarrásra” (uo., 53.). Az, amely segít megtanulni „kényszerítés nélkül” a „kényszerűségeket”, hogy „ami nekünk méretett ki, nem hagyható másra” (uo., 36.); s Bethlen Gábor-i módon elérni (s a rókamesére is gondolva): „Úgy énekeljünk (...) hogy hangunkat bizonyítva a sajtunkat is megőrizzük.” (Uo. 34.)

Az „engedjétek hozzám jönni a szavakat” bibliai parafrázisa a közismert jézusi „engedjétek hozzám jönni a gyermekeket” igéből sarjad, s a gyermek, a szó, a humanitás és divinitás széttephetetlen kapcsolatának szakrális-kultikus atmoszféráját árasztja. A biblikus egyetemesség transzszilvánista érülettel konkretizálódik: az önmagukban is megejtő erdélyi tájak lírájával, érzelmes szimbolizációjával, valóságos és virtuális jelképeségével. A nagypapa, amikor „egyedül bolyong a havasi vizek mentén”, „madárlátta szavakat gyűjtöget” unokája „tarisznájába”; s a sok millió kilométert vándorló, s a (Tamási szavával) „mondikáló” patakokhoz különleges okkal és képességekkel visszatérő, visszaúszó lazacok is a hazajövetel sorstítkát üzenik. A jelképi emelkedettséget pedig az erdélyiség-sors hétköznapi megpróbáltatásai, nyomorúságai ellenpontozzák – de ugyanazt a nehéz sorshangulatot nyomatékosítva („Mondani akarok valamit, Jamama, de ne hallja senki. Hallgatózó bácsi nincs az ablak alatt? A falban sincs? Hát a telefonkagylóban? A szekrényben, a kilincsben, a villanykörtében” /uo. 60./).

S ezek az érzelmi-elbeszélői sajátosságok áradnak tovább az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* folytatásának – téma- és hangulatvariációinak – is tekinthető elbeszélésfüzében, *A lőtt lábú madár nyomában* (1988) című kötet *Levelek a fehér toronyból* ciklusának egyes darabjaiban, illetve a *Vadpávamenyegző* (1994) meséiben. Az unokájától fizikailag elszakadó nagypapa tovább mondja a közös barangolások, erdei bókklászások (a pisztrángszatok, a medvekalandok) élményeit-émlékeit (*Azok a pisztrángos napok...*, *Nyáresti medvenézőben*), s számol be a hegyi vidék változásairól, a hargitai tél viselkedéséről (*Sikasói zúzmarás levélke*). Dús érzékletességgel (a *Vadpávamenyegző* fabuláiban, vadász-, horgász történeteiben, a medvék, rókák, fajdkakasok, halak, vízimadarak rengetegében játszódó mesékben még tovább gazdagodó természeti pompázatosággal) jelenik meg az erdélyi havasi táj (a patakok, a fenyveserdők) vagy a Duna-deltai vízi vidék mindenféle élőlényekkel benépesült világa; s ennek kitüntetett pontja Sikaszó, a hazai tájban gyökerező, őrálló szellem jelképes menedéke, egyik sorsközpontja és kilátótornya.

A tájrajz mindig egyrészt életes konkrétum, az erdélyiséget földközeli realitásában megragadó, a bölcséleti szentenciákat a valóságos vegetáció kisugárzó erejével megtárogató, hitelesítő és dokumentáló tény- és élményanyag, önmagában is teljes létvalóság. Másrészt azonban folyton a torokszorító sorsmeglátás térénuma is, a nyelvi-közösségi apadás helyszíne, miliője. Az alapszomorúság egyik összetevője: a kisunoka (annak családja) elköltözött, kivándorolt a szülőhazából, s a kis barangolótárhoz leveleket kell immár írni („Reményeinkben a holnap azt ígérte, hogy ezeréves szülőföldünk örök hangjai közt a sajátosság méltóságának elemi emberi jogával zengi majd életrealitását nyel-

vünk is, az édesnek nevezett anyanyelv”; „Az időnek krisztustövisein fennakadva nézelődnek gyermekeik s unokáik után az öregek”; „az élet nem igazodik poétikus kérelmekhez és könyvekhez. Erdély hegyei közül s a balladás folyók mentéről elszóljátja rendre, számolatlanul e földnek szülötteit”; itt „nyelvében már nem él, csak pusztul a nemzet” /Sütő 1988, 5-6./). A „várakozás fehér tornyából” azonban – a nyolcvanas évek iszonyatában is – „szólni kell”, „hírt adni”; amikor „hóhérló kedvében szabadon garázdálkodik az idő”, a téli viharok „hordarohama” (*Sikaszoí zúzmarás levélke*, uo. 351.). S ezek az életképek mind a „kaszakodás a megmaradásért” (Csoóri Sándor kifejezése) jegyében gyűjtögetik a természeti és az emberi meghittség maradék varázsigeit, viaskodnak valóságként emésztő rémálmokkal. Az egyik sikaszói erdei ember – mint az *Advent a Hargitán* öregjei – az örök várakozásban fejezi be az életét: messzire szakadt lánya, unokái nem törődnek vele. Pedig ha az unoka már a nagyszülő, az édesanya nyelvét sem érti, az olyan, „mint amikor a malacnak az orrán van a farka” (*Mese és reménység*, uo., 256.). A generációs eltávolodás nem egyszerűen társadalmi: nemzettörténelmi sorskérdés. A „dolgok rendje” a haldokló tiszta képzeletében: az együvé tartozás: beszéddel, lélekkel, meséssel, tréfás vidámsággal. Egy másik legény szégyelli, hogy egyetlen szót sem tud Csikországból elvándorolt anyja nyelvére: „egy megtagadott anyanyelv a kitagadójával múlik el végleg. Nem vándorszellem” (*A Duna titkaiból*, uo., 296.). (Ez az útinapló a dunai, Duna-deltai nomádélet – vadászatok, halászatok-horgászatok, csukászatok, vaddisznó-kalandok, életveszélyes csónakázások – vérbő előadása; s egy különös, jelképes látvány: egy színesre festett és a madárrajba kétségbeesetten visszakeredzkedő hatyút a többiek – „öldöklő gyűlölettel”, „égi lincseléssel”, s mintha „ugatnának” – kimarják maguk közül: „csöcselékké lett a poétikus metaforák népe” /uo., 290./, nem tűrte az idegennek látszót. – Mintha fájdalmas beigazolódással Márai Sándor maximáját illusztrálnák: „igazságtalansággal, méltánytalansággal, vad indulatokkal, kegyetlenséggel lehet hódítani; megmaradni csak méltányossággal, türelemmel és arányérzékkel lehet.” /Márai 1993, 21./) – A pusztakamarási zsánerképeket szintén a borús aggodalom hatja át. Kevés a gyermek, abból is sok román iskolába jár, magyar könyvet nem olvasnak; nem tudni, mire marad a templom, a temető (*Anyám történeteiből*). Az iskolában megszegyenítve fenyítik a magyarul megszólalót, a régi magyar sírköveket ellopják, hogy összevagdolva eladhassák, a dédunokák jövetelének öröme és a családi haláleset (a dédanya testvérének elhunyt) keretezte hangulatban, a bajok keserű-nehéz levegőjében a dédapa váltig erősködik, hogy a gyerekek „el ne hagyják a nyelvünket”, úgy őrizzék, „mint a terített búzát” (Sütő 1988, 377-378.); s „anyám mai napig is látja Isten ábrázatát a búzaszemeken. S mert csodára mindig szomjas a gyermek: a búzáról átköltöztettem azt a szavainkra. Így én is láthattam valami láthatatlant: szavaink homlokredőiben a Teremtő arca vonását” (*Szőkevény harangocska*, uo., 378.). A magyar nyelv „székelyföldi nagy rengetegei” és mezőségi „széltöréses gyászhelei” egyaránt a félelemmel fertőző, közönyös némaságba burkolódzás veszélyével kénytelenek szembesülni; „van még mit irtani belőlünk”, a genuin természet ősi rendjét felborítva. Az újabb erdélyi magyar irodalomban is – Kányádítól Szöcs Gézáig – oly jellegzetes nyelvhalálvízió itt egy borzongató álomtörténetbe öltözik: Mikes Kelemen „Édes Nénje” fekszik az eredetileg egy másik asszony, egy kihalt nyelv (a dél-angliai „cornish”) utolsó (1777-ben meghalt) képviselőjének felállított ravatalon. A koporsón ez olvasható: „A Magyar Nyelv. Elt ezer esztendőket. Elhunyt fojtogatás következtében.” (Uo., 338.) S „Édes Néném” semmiféle könyörgéssel nem támasztható föl: kizárólag a megérkező kisunokának a dédanya biblikus szavaihoz kapcsolódó kiáltásával (*Mert aho-*

vá te mégy, oda megyek...). (S ezt a gyermeket ütötték életveszélyesen le játszás közben „milyen nyelven ugattok ti?” csatakiáltással részeg vandálok a városi utcán, ahol a dühöngő román sovinizmus még a teherautókat is az állami piros-sárga-kék színekre festette, miközben a „valamikori kincses, nyugodt, tisztán tartott gyöngyszemvárosok” „balkáni munkatáborokká züllöttek” és szennyeződtek /*Följegyzés 1987. augusztus 10-én* – Sütő 1998, 258-268./.) Illyés Gyula *A lőtt lábú madár* című – Sütő Andrásnak ajánlott – versében kinyilvánítja: „A kép a legcáfolhatatlanabb beszéd.” A lőtt lábú madár nyomában ezt a gondolatot egyszerre elemezve és szemléltetve – madarokról szóló meséktől, Arany János-i metaforáktól indulva – jut el a versben is megformálódó erkölcsfilozófiai sugallatig: a leszállni képtelen, sebesült, a repülés rabságába esett madár látványa által közvetített „csak azért is”-morálig. A bennünk lakozó, „leszállhatatlanul”, „ararátlanul”, „kecsegtető ígéretek” nélkül is énekelő madár üzenetéig, a „fejtartás” tudatosultságáig. Amellyel a kilátástalanságban is kereshető a módja, „hogyan legyen lehető, ami lehetetlen” (Sütő 1988, 312.) – a sorsdetermináltságot átszellemítő értéktranszcenzus fényében és tükrében.

Irodalom

- ABLONCZY László: *Nehéz álom – Sütő András 75 éve*, Budapest, Nemzeti Könyvtár, 2002.
- DR: FERENCZY Ferenc – LŐRINCZ György (szerk.): *Sütő András szoboravatás 2013. június 23.*, Székelyudvarhely, Sütő András Baráti Egyesület – Erdély Magyar Irodalmáért Alapítvány, 2013.
- Erdélyi csillagok*, Hítel, XXIX. évf., 2016/6.
- GÖRÖMBEI András (szerk.): *Tanulmányok Sütő Andrásról*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002.
- GÖRÖMBEI András (szerk.): *Csillag a máglyán – In memoriam Sütő András*, Budapest, Nap Kiadó, 2007.
- GÖRÖMBEI András: *Sütő András*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007.
- KÁLI KIRÁLY István (szerk.): *Sütő András 75 éves*, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2002.
- KUSZÁLIK Péter (szerk.): *Sütő András életműve – Annotált bibliográfia*, Budapest – Csíkszereda, Országos Széchényi Könyvtár – Pro-Print Könyvkiadó, 2009.
- LÁZOK János (szerk.): *(Milyen gazdagok vagyunk?) – Sütő András-műhelykonferencia (A marosvásárhelyi Művészeti Egyetemen, a Magyar Művészeti kar szervezésében tartott konferencia előadásai, Marosvásárhely, 2014. október 29–30.)*, Kolozsvár – Marosvásárhely, Polis Könyvkiadó – UArtPress, Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem Kiadója, 2015.
- MÁRAI Sándor: *Röpirat a nemzetnevelés ügyében*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1993.
- SÜTŐ András: *Engedjétek hozzám jönni a szavakat – Jegyzetek hőmezőn és porban*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1977.
- SÜTŐ András: *A lőtt lábú madár nyomában*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988.
- SÜTŐ András: *Vadpávamenyegző – Igaz mesék, csodás történetek*, h. n., Tellér Kiadó, 1994.
- SÜTŐ András: *Napló (Sütő András Munkái)*, Budapest, Helikon Kiadó, 1998.
- Sütő András emlékére*, Hítel, XX. évf., 2007/2.
- SZÉKELY Ferenc (szerk.): *Nyolcvan nyugtalan esztendő – Születésnapi megemlékezés Sütő Andrásról Marosvásárhelyen és Pustakamaráson 2007 júniusában*, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2008.

„...a magyartanítás nem csinálhatja ugyanazt, mint korábban.”¹

Részlet a XXI. századi magyar tankönyvkiadás meg nem írt történetéből

...A magyar művelődés történetének külön fejezetét képezi a magyar tankönyvkiadás. Érthető okokból kevéssé kutatott „tudományág” ez, sem presztízse, sem különösebb várható irodalomtudományi értéke nem lévén. Az a számottevő olvasóközönség, amely leginkább érintett az ügyben, milliónál több, nappali tagozaton általános vagy középiskolában tanuló diák; egyelőre nem képes és nem is hivatott arra, hogy tankönyveinek értékét megítélje. S ezt nem is kérhetjük számon rajtuk, ez a szakemberek dolga. Szerény személyem, aki 2004 óta nap mint nap igyekszik felmutatni a magyar nyelv és irodalom értékeit az említett olvasóközönség előtt, talán inkább alkalmas erre. Jónéhány tankönyvcsalád körében járatossá, mondhatni bejáratossá váltam, így elmondhatom, hogy alaposan megismertem őket. Jelen írás célja, hogy közelebről bemutasson hármat az elmúlt két évtized irodalomtanításának eszközeiből s néhány szempont alapján összehasonlítsa tartalmukat, jellemzőiket. Méghozzá azzal a bevallott szándékkal, hogy némi tanulság képeződjék az összehasonlítás végeredményeként. S a tanulságokról tudjuk, hogy általános érvényűek, útmutatásul szolgálhatnak. Annak érdekében, hogy ez a szerteágazó téma valamelyest meghatározott mederbe terelődjék, meglehetősen önkényesen a tankönyvcsaládok 11. évfolyamának anyagából Mikszáth Kálmán témáját választottam, mint exemplumot; mint egyes példát, amely általános következtetésekre enged jutni.

Mivel az irodalomtörténet s vele együtt a tanmenetek zöme is a kronológia alapján dolgozza fel a stíluskorszakokat s bennük a szerzők életműveit, kövessük ezt az elvet. Időben a legkorábbi, hagyományait tekintve senior tankönyv a néhai Mohácsy Károly *Színes Irodalom* könyve, mely a gimnáziumok és szakközépiskolák számára készült a Krónika Nova kiadásában. Korábbi változataihoz képest² átdolgozott tartalommal, modernizált külsővel rendelkező változatot vehet kezébe a diák, s ha van rá ideje, igénye, érdeklődése, néhan a felsőoktatás bölcsészkarainak valamely humán szakát célozza meg, akkor Ráadás címmel többletinformációhoz is juthatott. Azt nem tudjuk már elmondani, hogy az emelt szintű érettségire is fel tudna készíteni a Ráadás-kötet, hiszen a követelmények időközben alaposan megváltoztak. Maradjunk tehát a középszintű érettségi anyagát felölelő köteteknél, illetve a 11. évfolyam tankönyvénél. A hagyományokat követve az egyes szerzőket a biográfia ismertetésével vezeti be a szerző. Középszintű érettségi esetében ez már nem szükséges, valami érthetetlen és indokolatlan oknál fogva az életrajz átkerült az emelt szintű követelmények közé. A Mohácsy-könyv szintén a hagyományokat követve Mikszáthot a romantika-realizmus tengelye mentén helyezi el, egyéb stílusirányzatot nem von be, de miért is tenné? Hiszen Mikszáth nyilvánvalóan maga sem azzal az alkotói szándékkal írhatta meg két nevezetes kötetének szövegeit, hogy „kiszakadok Jókai romantikájának bűvköréből, s megtorpanásokkal ugyan, de fokozatosan közeledek a realizmus felé.” Vagy éppen homlokára ütven így kiáltott volna fel: „prózapoetikám fontos jellemzőjévé teszem a nézőpontok játékát!” Szándékosan parafrázéaltam két szélsőséges megállapítást a vizsgált tankönyvek szövegeiből, melyeket ha Mikszáthnak módjában áll-

¹ Arató László, a Magyartanárok Egyesülete elnökének szavai egy 2004-es interjúból.

² Az első 1978-ban készült az akkori szakközépiskolások számára

na elolvasni mondjuk úgy, hogy az *Új Zrínyiász* hősének sorsát követve feltámad; akkor biztosan Arany szavai tolnának ajkaira.³ Régi kérdés, hogy mi a fontosabb: maga a szöveg vagy a szöveget elemzők véleménye? Mohácsy könyvének egyik erénye az volt, hogy nem kívánta feltétlenül modern teóriákkal, irodalomelméleti fejtegetésekkel traktálni a diákokat, hanem ismertette számára a szöveg fontosabb tartalmi és szerkezeti jellemzőit, értelmezte számára a művet. Viszont egyben hiányosságként is felróhatjuk eme erényt, mondván, hogy nem ad kellő rálátást az újabb elemzők elméleteire. A Mohácsy-könyv által választott mű szintén tradicionális elemzési témának mondható, habár kissé hosszadalmas (legalábbis a mai olvasási szokásokat tekintve⁴), valószínűleg ezért csonkította meg az OFI által kiadott szöveggyűjtemény, melyről a későbbiekben még szó esik. Maga az elemzés módja is tradicionálisnak mondható, hiszen elsősorban a jellemábrázolás uralkodik benne. Olyan jelzők minősítik *Az a fekete folt* főhősét, Olej Tamást, mint „hajlíthatatlanság, erkölcsi igényesség és szigor, az önostorozó lelkifurdalás kapcsán belső világának összetettsége”, ezzel szemben az ifjú Taláry herceg könnyelmű, erkölcstelen. A tankönyv által kitűzött egyik feladat is a két szereplő erkölcsi világának összevetésével, véleményalkotással igyekszik kiemelni ezt a vonulatot. Akárcsak a sokat elemzett *Bede Anna tartozása*, mely a korábbi évtizedekben az általános iskolások számára nyújtott jól megfogalmazható erkölcsi tanulságot a tisztaságról, bűnről és bűnhődésről. A *Színes Irodalom* a konvencionális anyagot, a Beszterce ostroma című regényt elemzi a megszokott sablonok mentén. A későn született ember, a magyar Don Quijote, úri svihákok és szerencsétlen sorsú leányzó, összefonódó meseszálak és persze órákon át megtekinthető filmváltozat. Minden készen áll a könnyű, akadálymentesített befogadáshoz, amely egészen odáig vezethet, hogy az érettségiző diák 5 percben egy szuszra ledarálja Mikszáth életművének zanzásított foglalatát. Hogy elolvasta volna magát a szöveget? Vagy csak a róla szóló elemzéseket?

Az iskola gyakorlata, a hétköznapi tanítási-tanulási folyamat persze már nem arról szól, amiről kellene. A pedagógustársadalomban kialakult a szakértők, szaktanácsadók elkülönült kasztja, akik csökkentett óraszámokban tanítanak, heti egy munkanapot töltenek szakértői tevékenységgel s arra igyekeznek rávenni heti 26 órát tanító kollégáikat, hogy folytonosan ellenőrizzék magukat, új módszereket vezessenek be, szakadjanak el a lexikális tudás tanításától. Vannak iskolák, ahol ez működik. Tudunk mintapéldaként emlegetett intézményekről, melyek többnyire a fővárosban vagy Győrben találhatóak. Az ország keleti feléből esetleg Debrecen szokták említeni különféle felmérések. És a többi iskola? A gyakorló pedagógusok, akik nem olyan szerencsések, mint a hasonló tanárképzésben részt vett, ám kiváló iskolában elhelyezkedett kollégáik, tisztában vannak azzal, hogy a többi iskola milyen helyzetben van. A pedagógusok túlterheltek, rengeteg adminisztratív tevékenység szakad a nyakukba (különösen az osztályfőnököknek), diákjaik egyre kevésbé hajlandóak igazodni a házirend által elvárt normákhoz, egyre romló teljesítmény-

³ Állítólag Riedl Frigyes írta volna Arany balladáinak elemzésében az ominózus mondatot („a költő arra gondol”), amelyre Arany válasza lett volna a lapszélén: „Gondolta a fene!”

⁴ E korcsoportban a lányok 28,5%-a, illetve a fiúk 38,7%-a sosem olvas – állapítja meg Gombos Péter: A digitális generáció olvasási szokásai: https://www.google.com/url?sa=t&rc=tj&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwi8hJqPvKvfAhXdtYsKHTiMBloQFjAAegQICRAC&url=http%3A%2F%2Fwww.fszek.hu%2F%3FtPath%3D%2Fview%2F%26documentview_type%3Dsave%26documentview_site%3D6063%26documentview_id%3D24470&usg=A0vVaw0IEnLtt91EqgXB8WhQtRUe

mutatók szerepelnek a statisztikákban, melyek láttán az iskolát fenntartó központi szervezet egyre csak rosszállását fejezi ki. Különböző pályázatok teljesítése, szakmai továbbképzések, ilyen-olyan programok teszik – no nem változatosabbá, de nehezebbé az iskola életét. Tanításra pedig egyre kevesebb idő marad. Ilyen értelemben a Mohácsy-könyv megkönnyíti a dolgunkat, nem támaszt a diákkal és a pedagógussal szemben különösebb igényeket. Megelégszik a pozitívista irodalomtörténet megállapításainak összefoglalásával.

Nem így Pethőné Nagy Csilla tankönyvei. A szerző szakmai tudása és reputációja megkérdőjelezhetetlen. A NTK által kiadott, Pethőné Nagy Csilla által írt irodalomkönyvet úgy jellemezte Csobánka Zsuzsa középiskolai magyartanár, hogy egyszerre figyel diákra és tanárra, toleráns, együtt érző, kíváncsi, és az irodalom mindkét regiszterére: klasszikusokra és kortársakra figyel. Folyamatos párbeszédre biztat, gondolkodásra tanít.⁵ A szerző a Korona Kiadó tankönyvcsaládjához módszertani kézikönyvet írt, melynek tartalmát úgy gondolom, tankönyvcsaládtól függetlenül is lehet, afféle ars poetica is lehet. A kézikönyv azonnal leszögezi a célt: Befogadásközpontú és kompetenciafejlesztő irodalomtanítás.⁶ És máris ráakadtunk a XXI. századi oktatáspolitikai mantrájára: kompetencia. Még hozzá olyan értelemben, hogy elsőként maga a tanár legyen kompetens. A kézikönyv tudományelméleti keretei között találunk olyan fejezetet, mely már a címével azt sugallja az átlagos pedagógus felé (*A(z) (irodalom)tanár szerepének újraértelmezése*), hogy amit addig csinált, az nem volt igazán jó. Már csak azért sem, mert a felsőoktatásban nem a befogadó és a szöveg párbeszédén alapuló diskurzuselméleteket szívott magába, hanem megroggyint és módszertan-ellenes hagyományokat. Tehát az irodalomtanításban jelentkező kihívásokra a befogadásközpontú stratégiák adhatnak válaszokat. „Az így értett tanulási környezetben a tanár sem lehet pusztán az ismeretek átadója, közvetítője, sokkal inkább a tanulási tevékenységek megszervezője, irányítója, összehangolója kell hogy legyen.”⁷ Kedves kollégák: fel van adva a lecke.

A kézikönyv azonban nem elégszik meg azzal, hogy kitűzi a célt. S ezért tiszteletet érdemel, mert a legtöbb szakmai továbbképzés, a legtöbb szaktanácsadó, szakértő nem mondja el, mit, hogyan kell csinálni a gyakorlatban. Pethőné Nagy Csilla azonban számos módszert kínál a gyakorló pedagógusnak. Számos? Egész pontosan 59 interaktív és reflektív tanulási technikát kínál, így a tanárnak valóban kompetensnek kell lennie ahhoz, hogy a számonkérésen, értékelésen meg a többen túl az adott időkeretbe sikeresen beillesse ezeket a technikákat. De lássuk most már, mit mond a tankönyv nemzeti klasszikusokról a Nemzeti Tankönyvkiadó kiadványában.⁸

Igazából nem is a tankönyv avagy a szerző beszél. Ez amolyan elavult felfogás lenne, mint a pozitívista irodalomtörténet. Helyettük inkább mások szólalnak meg. Mondjuk Thomka Beáta irodalomtudós, Kenyeres Zoltán irodalomtörténész, Vadai István professzor. Akik nyilvánvalóan az 1990-es évektől a magyar irodalomelméleti berkekben meghonosodó posztmodern irányzatot képviselik. Amit ugyan nem zavar a tény, hogy a posztmodern irodalomelmélet alapjait már sokkal korábban, az 1960-as években lerakták (gondolhatunk itt Barthes metaforikus gyilkosságára), no de tudjuk magunkról, hogy

⁵ <http://www.origo.hu/itthon/20140417-nemzedek-tudasa-tankonyvkiado-konyvei-oktatas.html>

⁶ Pethőné Nagy Csilla, *Módszertani kézikönyv*, Eszterházy Károly Egyetem Oktatókutatási és Fejlesztési Intézet, 2018.

⁷ *Módszertani kézikönyv* 60.

⁸ Pethőné Nagy Csilla, *Irodalom 11.*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2012., I. kötet, 124-152.

megkésétt fejlődésünk stb. stb. De mégse legyünk ennyire igazságtalanok, hiszen példának okáért Kulcsár-Szabó Ernő az 1980-as évektől hallatja hangját e területen. Vagy említhetnénk Szegedy-Maszák Mihály munkásságát, amelynek része volt a magyar irodalomtörténet újraértelmezése is. *A magyar irodalom történetei* címet viselő munka természetesen nem hagyhatta említés nélkül Mikszáth munkásságát, már csak azért sem, mert a századvégi novellisztika elemzése kapcsán kiváló koncepcionális alanyak bizonyult. Ezek a novellisták ugyanis az említett munka szerint megegyeznek abban, hogy sikeres kötetek ciklikus jellegűek, azaz szoros hangnemi és tematikai egységesség jellemző rájuk. Többségük új területeket hódít meg a magyar irodalmi ábrázolás számára,⁹ a Mohácsy-féle tankönyv és kortársai a parasztság tematizálását tekintették eme új területnek, az újabb irodalomtörténetek s benne Hajdu Péter viszont úgy véli(k), hogy ezen túl legalább ennyire fontos a „folyamatos játék a nézőpontokkal, az olyan lebegtetett narrátori pozíció kialakítása, mely azáltal bizonytalanít el, hogy a tudás forrásaként közösségi tapasztalatra hivatkozik, de annak különböző szegmentumait és a diakroniában elkülönülő szeleteit anélkül rendeli egymás mellé vagy váltogatja, hogy erre olvasóit figyelmeztetné.” Az állítás értelmezéséhez is szükséges bizonyos kompetencia avagy jártasság (miért ne használnánk magyar kifejezést idegen szavak helyett?), de amint sikerült kihámozni a mondanivalót, máris észrevehetjük, mi által kívánja magát megkülönböztetni az újabb irodalmi kánon a régítől. Elsőként is nyelvhasználata által, másodsorban pedig újabb nézőpontok, értelmezési lehetőségek, olvasatok felmutatása által. Éppen ezért felkeltheti gyanúunkat, hogy a Pethőné-tankönyv ezen újabb irodalmi kánont követi s ha nem is határolódik el a régítől, de mindenképp meghaladni igyekszik azt. Kánonok márpedig vannak, mindig is voltak. A mai, posztmodern kor kihívásaira felelő irodalmi kánonnak törekedni kellene a diákokkal való dialógusra, a képességfejlesztés és az önmegértés segítésére, az irodalom történetiségét pedig az intertextualitás tapasztalatán keresztül kellene érzékeltetnie, a komikumot a tragikummal egyenrangúan szerepeltetnie, az adatközpontúság helyett a szövegértelmezői praxist előtérbe helyezni, a tanulók sokoldalú aktivizálását megcélozni, beépíteni az irodalmi játékokat és reflektálni a média generálta jelenségekre.¹⁰ Érezzük az újabb irodalmi kánon adta nyelvi lehetőségek maximális kihasználásának ízét-zamatját?

Pethőné Nagy Csilla tankönyve határozottan ehhez a kánonhoz igazodik. A palóc élet ábrázolása néprajzi szempontból teljességgel megbízhatatlan, mondja Vadai István.¹¹ A tankönyv tehát pontos etnográfiai adalékokat közvetít a palócokról, a vízimalomról, a Szent Mihály lováról, a lófogatolásról, a kenderáztatásról. Hajdu A jó palócok novelláiban a ciklusszerű együttolvasás lehetőségéről beszél, s a tankönyv is eljut odáig, hogy a regényszerű olvasat lehetőségét hangsúlyozza. A tankönyv szövege a végletekig szakszerű, ami jó dolog azért, mert a tanulóban az irodalmi szaknyelv megismerésének igényét felkeltheti. Ehhez azonban olyan tanuló ifjúság szükséges, amely/akik fogékony(ak) az ilyesmire. Gyanítom azonban, hogy a magyar középiskolások zöme nem az irodalmi szaknyelvhez szokott. Mohácsy könyve ilyen tekintetben sokkal közelebb áll az élőbeszédhez, akárcsak Mikszáth szövegei. Pethőné Nagy Csilla kötete újító szellemű abban is, hogy nem különíti el a szövegeket a tankönyvtől, nem számúzi őket külön corpusba, ha-

⁹ A magyar irodalom történetei II., főszerk. Szegedy-Maszák Mihály, Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 353.

¹⁰ Manxhuka Afrodita, Egy tankönyv szerepe és lehetőségei az irodalmi kánon kialakításában, Új Pedagógiai Szemle, 2015/7-8.

¹¹ Vadai István, A majornoki hegyszakadék (Mikszáth Kálmán: *A jó palócok*), *Tiszatáj* 51/1: 67–74.

nem az elemzés keretei közé illeszti a szó szoros értelmében. Merthogy a *close reading*, a szoros olvasat, vagy ahogyan mások fordítják, az alapos olvasás vagy kritikai olvasás ezt kívánja. A két novellaelemzéshez 17+33 feladat is tartozik a tankönyvben, kérdés, hogy a tanterv és a tanmenet adta időkeret mit tesz lehetővé? E hosszú feladatsor minden biztonnal feldolgozhatóvá teszi Mikszáth szövegét s megalapozza az érettségi vizsga sikeres novellaelemzési feladatát, de rendkívül időigényes, tanórán kívüli tevékenységeket tesz szükségessé. S ezzel még koránt sincs vége a mikszáthi oeuvre elemzésének. Még egy regényt, az *Új Zrínyiást* is bemutat a tankönyv, s egy szemernyi kétséget sem hagy afelől, hogy Mikszáthot rendhagyó módon kell elemeznünk. A novellák megválasztásával már jócskán eltávolodott a volt irodalmi kánontól, hiszen a szociális indulatot felkelteni szándékozó régi iskola által választott szövegek inkább az erkölcsi értékrendet illetve a szegény-gazdag viszonyrendszert tették iskolapéldává (*A néhai bárány*). Ezzel szemben az új iskola olyan szövegeket szemel ki, melyekben nem a történet, nem az epikus mozzanat lényeges, hanem a szöveg megalkotottsága. A novellák közül *A bágyi csoda* és *Szegény Gélyi János lovai* bizonyultak erre alkalmasnak. A regény elemzése ismét csak az új iskola módszertana felé mutat. Minden oldalról körbejárja, elemzi a szöveget: címadás, műfaj, szerkezet, fikcionalitás, vendégszövegek, olvasói magatartás, relativizmus, töredekesség, összetett elbeszélői hang, csak a cselekmény kullog valahol hátul. Ott viszont már átesik a tankönyvszerző a kortárs magyar irodalom területére. Az anekdota kapcsán Temesi Ferenc, Grecsó Krisztián, Esterházy Péter nevével találkozhat a tanuló, aki hirtelen már azt sem tudja, mint a feltámadt Zrínyi, hogy melyik korban is van. A tankönyv feltette a kérdést a mikszáthi prózapoétika kapcsán: Ki beszél? A diák pedig egy jókora adag műelemzés után joggal teheti fel a kérdést: Miről beszélünk? S még mindig nincs vége a Mikszáthiának, mert a két novella s a regény tüzetes elemzését követően a tankönyv mérész fordulattal visszakanyarodik az író pályaképének összefoglalásához s további regények bemutatásához. Jó, nagyon is jó mindez – a kellően kompetens tanár és diák számára. Azonban a középiskolai oktatás célja rég nem az, hogy kiművelt emberfők sokaságát képezze, akik majd az egyetemek előadótermeit megtöltik. A középiskoláknak immáron szakembereket kell képezniök, de nem irodalmárokat, hanem a XXI. század igényeinek megfelelő, gyakorlati készségekkel, kompetenciákkal felruházott dolgozókat: informatikust, építőipari munkást, kereskedelmi alkalmazottat. Ez a valóság. Az irodalom nagyrészt fikció. Bármennyire is kompetensek legyünk mi, irodalmat tanító pedagógusok, annyit tehetünk, hogy felkeltjük a diákokban az igényt az esztétikum, a műveltség iránt, hogy ne pusztán dolgozók legyenek hátralevő életükben, de kultúrlények is. Ez az, ami többé teheti őket, ami humán lényeket jelent. Pethőné Nagy Csilla könyve azonban számukra túl sok a jóból, az elit iskolák számára ajánlott.

Más módon, de ugyanezt jelenti ki az ELTE-BTK tanára, aki gyermek- és ifjúsági irodalmat ad elő. Úgy gondolja, hogy a huszonegyedik században megjelent, új szemléletű tankönyvek (pl. Fűzfa Balázs) az irodalmat a kultúra szerves részeként, más művészeti ágakkal való összefüggéseiben tárgyalják, akárcsak az új tankönyvek mellett ajánlottként megmaradó *Pethőné-féle* irodalomkönyvek. Melyek ezek az új tankönyvek? Nos, nem mások, mint az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, rövidebben az OFI által néhány hónap alatt kidolgozott tankönyvcsalád, mely mára az iskolák által rendelhető tankönyvek sorában előkelő helyet foglal el. Mellettük már csak ajánlottak léteznek. A fent említett egyetemi tanár azt is megjegyzi, hogy a kísérleti irodalomtankönyv összeállítói óvatosabbak voltak, a kifogásolt, elavult irodalomtanítási modellt követték. Mit jelent ez a gyakorlat-

ban? Elsőként is azt, hogy külön tankönyv és szöveggyűjtemény áll a tanulók rendelkezésére, Pethőné Nagy Csilla avantgárd kezdeményezése folytatás nélkül maradt. Hagyományosnak tűnik a szövegek megválasztása, visszatértünk a klasszikus *Az a fekete folt* és a *Beszterce ostroma* szövegéhez. Némi szerkesztői óvatossággal azért a szöveggyűjteményben helyet kapott *A bágyi csoda* és a *Tímár Zsófi özvegyisége* is. A kísérleti jelleg azonban másként mutatkozik meg. Ha összehasonlítjuk a 11. osztályos középiskolásoknak szánt tankönyv és szöveggyűjtemény két kiadását, a Mikszáthot tárgyaló részek tekintetében különbségeket találunk.

A két kötetet csupán egy tanév választja el egymástól, ennyi idő alatt azért gyökeres változtatásokra nem nyílhatott mód. A korábbi kiadás valóban igyekszik a „hagyományos” irodalomtanítás anyagát és módszereit követni, ám szemlélete mégiscsak alkalmazkodott a modern elméletekhez. Megjelenik benne a beszédett, a beszédaktus elmélete, ami ugyan múlt századi elmélet, ám a mai nyelvtankönyvekben megtalálható. Ez a kiadás tömör, összefogott elemzéseket kínál, áttekinti az eddigi Mikszáth-recepciót, nem kíván állást foglalni róluk, igyekszik kívülállónak megmaradni. S igazat kell adnunk neki, illetve a fejlesztőknek, hiszen egy tankönyvnek nem az a dolga, hogy kánont formáljon, hogy egy adott értelmezési keretet tegyen kötelezővé. Meghagyja a választás lehetőségét. A két kiadás megyegeznek abban, hogy kultúr- és művészettörténeti adalékokat kínál a téma könnyebb befogadhatósága érdekében. A második kiadás némileg csiszoltabb változat, Mikszáth esetében megváltozott a feladatsor és egyes oldalakon a Kitekintőnek nevezett adalék anyaga. A novellaelemzések is más szempontokat kaptak, átdolgozásra kerültek. Ezúttal a fejlesztők nem siklottak át a két nevezetes kötet említése felett, ezek kerültek a tankönyvbe vezérfonalként. A *Beszterce ostroma* elemzése változatlan maradt, mondhatni betűhűen követi a korábbi kiadást.

Az előszó nem egyéb, mint a szerző mosakodása – állítja Ráth-Végh István, a múlt század kiváló művelődéstörténésze. Alighanem az utószó is annak nevezhető, tehát mosakodom is gyorsan. Először azért, mert nem tekinthettem át a tankönyvpiac által kínált valamennyi lehetőséget, valamennyi tankönyvet. Másodszor is azért, mert kifejezetten a gimnáziumok, szakgimnáziumok részére készült tankönyvekből válogattam: tettem ezt azért, mert a szakközépiskolák kimenete nem követel irodalmi tudást. Harmadszor azért, mert terjedelmi okok miatt nem tudtam mélyebben belemerülni a tananyagtartalmak elemzésébe. Tanulást azért mégis levonhatunk a fentiek alapján. Tanulást lehet, hogy a pedagógus, már amennyiben lehetősége van tankönyvet választani és nincs meghatározva szigorúan az anyagi keret; mindenképp igyekezzen előre megismerni azokkal a tankönyvekkel, melyek közül választani kíván. A választást nagyban befolyásolja az iskolatípus, a követelményrendszer s persze a tanulócsoporthoz, amely a tankönyvet használni fogja. Nem feltétlenül a pedagógus igényéhez kell tehát szabni a tankönyvet, sokkal inkább a diák igényeihez, képességeihez. Rendelkezésünkre állnak olyan tankönyvek, melyek kifejezetten a pedagógiai és irodalomtörténeti, irodalomelméleti hagyományokat tartják szem előtt, ezeket nyugodtan nevezhetjük alapszintű tananyagoknak. A tanuló ifjúság nagy része számára ez elegendő. S vannak olyanok, melyek kifejezetten magasra emelik a mércét egy szűk elitet megcélözva. Tanúi lehetünk egy újabb irodalmi kánon kialakulásának is, mely a posztmodern elméletek jegyében igyekszik felülírni a régit. A két limit között van lehetőségünk megfelelő tankönyv után kutatni, ám a tankönyvrendeléshez érkezve könnyen előfordulhat, hogy falakba ütközünk. Ennek okairól azonban egy másik tanulmánynak kell értekeznie...

Féja és a Viharsarok

1.

Féja Géza, *Viharsarok*¹ című műve (1937) a Magyarország felfedezése szociográfiai sorozat nyitánya, első kötete volt. A sorozat ötlete Sárközi Györgytől, az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Vállalat akkori cégvezetőjétől származott. Szándéka szerint legyen „az országot felmérő, népsorsot felmutató mozgalom”², melynek dokumentációja a tizkötetes sorozat lesz. A kiadvány a magyar élet, a táj és a társadalom szintézisének igényével indul.³

Féja a déli Tiszavidék felkutatását választotta. „Mikor e sorozat tervét szerkesztője elém tette, s megkérdezett, hogy melyik tájhoz ragaszkodom, gondolkodás nélkül mutatam a déli Tiszavidékre, Tiszántúl s egyben Magyarország »viharsarkára«, ahol az elmék és a szívek sohasem tudtak belenyugodni a meglévőbe, a megvalósult Magyarországba... Nem volt nehéz önmagamra ismernem ebben a népben... Életem tartalmát Tiszántúl s mindenekfelett a déli Tiszavidék adta indulataival és forradalmaival, szertelen, tehát történelemre vágyó emberfajtajával. Hosszú esztendők emlékei fűznek oda, folytonosan visszatértem, minden zugát bejártam: vonaton, gyalog, parasztszekéren, kocogva és tiszai csónakon, a felfedezés izgalomával és paraszti jajszavak hívására.”⁴ 1957-ből visszatekintve idézi fel könyve küldetését: „e század írója hol villámfénynél, hol pedig vaksötétben botorkál. Az emberiség új élet felé tör... Egykor érettük született ez a könyv.”⁵

E térség történelmi múltjából vezeti le a régió sajátos jellegét, melyet a népi tudatban megőrzött, a közös ellenséggel szembeni összefogás és ellenállás ethosza formált. Magyarország és Erdély közti átmeneti térség lett, amelynek egyes területei a Partiumhoz⁶, illetve az Alföld periferiájához kerültek. A Viharsarok a Tisza-Körös-Berettyó által tagolt terület, ahol az „Élet és halál képei és látomásai tusakodnak...”⁷ – írja. A déli Tiszavidék, közigazgatási szempontból, Békés-Csanád-Arad-Torontál és Csongrád vármegyét foglalta magában.

Féja ad nevet e tájegységnek. A Viharsarok történelmi-földrajzi metafora, a 'tisztító vihar' analogonja. Az érzelmi és a szellemi kapcsolat létrejöttét egy történettel is dokumentálja.

A történet azzal kezdődik, hogy Pesten felkeresi egy sövényházi szegényparaszt, hogy jöjjön el hozzájuk, írja meg, amit lát, tapasztal. Féja vállalja a küldetést, vonattal utazik a déli Tiszavidékre. A kisteleki vasútállomáson száll le, ahol nem egy, hanem harminckét parasztszekér várta. „Kértem, majd könyörögtem: térjenek haza, mindenkirehöz betérek, mindenkivel szót értek – írja. Aztán elindul a kocsisor, mintha új honfoglalásra indulná-

¹ Féja Géza: *Viharsarok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1957

² im. 11.

³ im. 17.

⁴ im. 15-16.

⁵ im. 14.

⁶ Partium~ Részek: az egykori Zaránd, Közép-Szolnok, Kraszna vármegyék és Kővár vidéke. In: Bakos Ferenc: *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1973. 631.o.

⁷ im. 28.

nak... Így kötődtem ehhez a tájhoz, és azóta is szüntelenül hallok a sövényházi, síróhegyi, hatrongyosi szekerek kopogását. Bennem kopognak mindaddig, míg ez a nép megillető sorsba érkezik.”⁸ Így kezdődik Féja számára, az 1920-as és az 1930-as években, a „nagy országjárás és zarándoklat a népsors felé.”⁹

2.

Írói módszere a „helyszíni szemle”, a „sűrített” valóság megragadása, a tényekben felismerhető történelem rejtett erővonalainak a kitapintása volt.¹⁰ „Alulról” szemlél, de a legmagasabb igénnyel és szintetizáló jelleggel ír.¹¹ A „táj s a nép gyökereit kerestük, minden rendelkezésünkre álló úton, és a tájból és népből elindulva végső következtetések felé igyekeztünk..., magát az életet beszéltetjük”¹² – írja. Célja falvak, városok, osztályok, egyének, intézmények és értékek, hagyományok leírása, szerepük bemutatása. Művének „őse”-ként Szkhárosi Horváth András, protestáns prédikátor munkásságát nevezi meg, akit a XVI. században a „magyar önismeret” megjelenítőjének és képviselőjének tart. „Mai sorsunk különben is nagyon rokon a XVI. századéval” – írja, ezért is indítja művét az ő szózatával:

„Nem mondhatjátok, hogy nem tudtátok Isten akaratját,
Mert minden pap, deák, gyermek, hegedős nagy nyíltan kiáltják,
Ám meglátjátok, miként várjátok az ítélet napját.”¹³
A „magyar önismeret” írója kívánt lenni Féja is.

Egy író és tárgya, ember és táj egysége és hitelessége emeli művét a népi irodalmi szociográfia klasszikusává.

3.

Féja *helyzetjelentései* Békés, Csongrád és Csanád megyék *népének* sorsáról szólnak. Szemléletét a néppel és a tájlellettel vállalt sorsközönség tudata formálja. „Népnmzet volt az eszményünk – írja –, természetes egységbe készült társadalom”¹⁴, melynek létrejöttét mélyreható belső kiegyenlítődés útján képzei el. A népsors nimbuszát a népnemzet történelmi fogalomkörébe helyezi, s a *magyar sors* mitológiájába emeli. Azt írja naplójában ezekről az évekről, 1945 áprilisában: „a magyar sors megszállottja voltam, életem legmélyéig éreztem az időtlen magyar szenvedést, a kétségeket, a reménytelenséget.”¹⁵ Erről a magyarságérzetről, megjelenési formáiról, hangsúlyainak megváltozásáról szól, s arról is, hogy a tudati és érzelmi tények hogyan válnak eszmévé, szimbolikus tartalommal, majd ideológiává, *magyar nemzeti identitássá*. 1945 decemberében így ír a magyarsághoz való viszonyáról: „Végtelenül szeretem a magyarságot úgy, ahogyan csak koldus kisnemesek tudták szeretni, akik eléggé szabadlelkűek, s eléggé szegények voltak ahhoz, hogy a nagy szenvedélyek legnagyobbikára, a szeretetre tegyék életüket (...) ez a *szeretet* kormányozott, üzött, kínzott, néha marcangolt, – s ösztönzött, hogy tegyem túl magam

⁸ im. 10.

⁹ im. 8.

¹⁰ l. 18.

¹¹ l. 19.

¹² im. 20-21.

¹³ im. 21.

¹⁴ im. 9.

¹⁵ im. l. 9.o.

okos, megszívlelendő szempontokon. De van-e magyarság? – teszi fel a kérdést: „Az én feladatomban nem abban rejlik-e, éppen ezért, hogy most már vallással, filozófiává menteni azt a tiszta belső anyagot, melyet magyarságnak nevezünk.”¹⁶

Féja nézetei e tájban, a Békés megyei években formálódnak. Felismerése az, hogy agrárforradalomra van szükség, mely „parasztszocialista” és „polgári radikális” vívmányok 'egyesítéséből' születhet meg. Az a feladata, hogy e táj s e tájhoz kötődő emberi „tusakodás” ábrázolója lehessen. Azt írja: „Egy évtizedig jártam az országot, s nemcsak a népsors kétségbeesésével találkoztam, hanem a nép lelki, emberi nagyságával is”.¹⁷

A Viharsarok társadalma, szociográfiai „kórképe”, a népsors tükre. Békés megyéről szóló fejezete a „Békés, a békétlen vármegye”¹⁸ címet viseli, mely a megye jelenében a múlttal való lényegi összefüggésekre, történelmi hagyományokra is utal.

Féja az általa kiemelt települések társadalmi viszonyait tipikus, karakterizálható vonásokkal és jelenségekkel ruházza fel (pl. Békéscsaba, Endrőd és Gyoma, Gyula, Gyulavári, Körösladány, Ókigyós, Szeghalom, Újkigyós, Vésztő); de más térségekkel is foglalkozik.

Gyula társadalomképét azért részletezi, mivel a Tiszántúl társadalmi viszonyainak a „sűrítőanyagát”-t, sajátosságainak koncentrációját tapasztalja meg, ugyanis a feudális és a polgári vonások itt keresztezik egymást a leglátványosabb módon. Gyulát parasztvárosnak nevezi a feudális birtokviszonyok, az iparos-polgári rétegek és a szociális környezet egyidejű létezése miatt.

Gyula a 'magyar kasztrendszer' »szent városak«¹⁹ – állítja. Társadalma rendkívül tagolt, az egyes rétegek, „kasztok” az egymástól való elzárkózás példái, a mobilitás kizárására törekednek. „Parlag lett itten az emberből”²⁰ – állítja, Sinkára utalva.

Békéscsaba, ezzel szemben, a legvárosiasabb város, „kis Nagyvárad”-nak nevezi,²¹ melyet lüktető társadalmi élet jellemez. Mégis, a sajátos kettősség itt is szembevetődő, ugyanis a parasztkultúra s a nagyipari életformák kulturális igényei polgári létmódra is utalnak.

Arculatformáló tényező a szlovákság jelenléte is. Féja Békéscsabát szellemi központjúnak tekinti. Hibrid társadalomképet látat: deklasszált agrármunkásság; szociológiai műveltségű középosztály és polgárság; módos parasztság és lesüllyedő népesség alkotják. Átmeneti várostípus, mezővárosi arculattal. A „felső kasztoktól” függő, nemzetismeret nélküli szervilis hivatalszervezet terheli, amely a népi társadalom felé közelítő-közvetítő szerepét nem tölti be.

Féja felhívja a figyelmet arra is, hogy a nép nevelésére van szükség, 'a nép közé' járó művelt értelmiségi szerepét hangsúlyozza. A paraszt ugyanis se nem paraszt, se nem polgár, bár már igénye lenne a polgári létmódra, azonban a „néma társadalom”²² népe önmaga megszervezésére még képtelen; passzív és tanácstalan, alulértékelt szerepű.

1945. március 10-én érkezik Féja Géza és fia, Endre, Németh László családjával együtt, *Békésre*, majd *Békéscsabára*, melyet Püski Sándor a Magyar Élet Könyvkiadó tulajdonosa tett lehetővé. Féja a városi könyvtárban kap állást, és hozzáfog a grófi kastélyok

¹⁶ im. I. 34. o.

¹⁷ im. 13.

¹⁸ im. 455.

¹⁹ im. 188.

²⁰ im. 197.

²¹ im. 205.

²² im. 113.

könyvállományának a begyűjtéséhez. Íróként a legtermékenyebb éveket tölti itt, amit Féja Endre idéz fel a Csabai nappalok és éjszakák című mű előszavában: „Értékes és érdekes embereket, sorsokat ismert meg a csabai világban (...). Ez a táj, ez a föld vonzotta és kötötte, ifjúkori falujárásainak, hajdani legmeghatározóbb élményeinek színhelye volt, ez a város és vidék biztosított menedéket, bizonyos fokú védettséget és adott kenyeret. Mindvégig emberközében tudott maradni, a néptől és a földtől sohasem elszakadva, átélte a békési emberek örömeit, osztozott a gondjaikban (...)”²³

A Körös-part sétáinak leggyakoribb színhelye lett, feledhetetlen sorok őrzik szépségét: „Gyönyörű a Körös-part. Virágzik az akác, az ecetfa, a május remek itten. A Körös-part tele csodálatos szomorúfüzfákkal (...). Nagy csönd, nyugalom van, - tudnék itt dolgozni, ha már egy kis belső nyugalom lenne.”²⁴

1975-ben írt Emlékezésében újra visszaidézi Békéscsabára kerülését, a tavasz reményt hozó idejét, Csaba vonzerejét: „1945 tavaszán kerültem Csabára, akkor még nem tudtam, hogy a hónapokból évek lesznek, az esztendők pedig évtizedekké fogódnak össze. Gyönyörű tavasz járt, virágzó fák mindenfelé, a lehullott szirmok még az utakra is vigaszt hintettek. Virultak a kertek, a Körös-partján az út azt a hitet keltette, hogy paradicsomba vagy boldog otthonba vezet.” (...) Csabai éjszakák! Alig bírtam szállásomra térni, mindig megállított valami. Igen (...), arrafelé egy ablak résén kivillanó fény tudatta, vár valaki. Én pedig mentem nyugodtan az alföldi ég és a csabai fák alatt.” (...)”²⁵

A táji-térségi új lokalitás nyomait őrzik e sorok. A kötődés és otthonképzet egy másik otthonképben tűnik fel, egy személyessé tett történelmi létben és időben.

A vidék, a Viharsarok a menedék, a *hazatalálás* idilli képévé válik. : „jó dolog menni kocsin, havas mezők között, beszélni a magyaroknak Kossuth Lajosról, azután kis vidéki szobában megszállni, pattog a fa az öreg cserépkályhában, határtalan csönd, finoman muzsikál a szél, s mintha apák és nagyapák figyelnének a szoba sarkából. S éjjel csöndes, kihalt utcán menni, nézni a friss, harapós téli reggelt az ablakból, - vidéki sorsok fonálát pergetni – parasztházba betérni, ahol megölel a gazda (...). Jaminában előadni (...), jó könyvekbe mélyedni, s remélni, bárminő sötét felhők lógnak is fölöttem”²⁶ – írja 1945 decemberében.

4.

A Viharsarok felemelkedésének *kulturális* útját, „kultúrtájja” válását a hagyomány s a modernitás ellentmondásaival vezeti be. Tapasztalata az, hogy „a modern Magyarország mennyi mindent elvett a néptől a szükségszerű fejlődés nevében, de mit sem adott az ősi hitek és hiedelmek porladó világának helyébe. E hitek és hiedelmek világképet jelentettek, s a nép, amely egykor hitet és hiedelmet hozott, új világképre, kultúrára s nemzeti szerepre vágyott. De veszni hagyjuk a régi »belső tájat« azután belenyugodtunk abba, hogy hát a »puszta puszta« marad”²⁷ – írja a Békés megye arca című fejezetben. Véleménye szerint a »belső táj« hagyományai, e belső erő mégis létezik. E gazdag belső erőt, a 'lázado, eredeti magyar' lelket örökíti tovább a jelenbe is.”²⁸ Hagyományos kulturális értékei feje-

²³ im.1. 7.o.

²⁴ im.1. 11.o.

²⁵ im.1. 149-150.o.

²⁶ im.1. 35.o.

²⁷ im. 261.

²⁸ im. 261-262.

zódnek ki pl. ördögös énekeiben, hiedelemvilágában, mondáiban, meséiben, legendáiban, balladáiban, a népi imádságokban, tehát a népi irodalomban, dallamvilágában s a népzeneben is. Az a feladat, hogy kultúránkba „olvasszuk”, „átlényegítsük” a múlt értékeit,²⁹ így lehet a kultúra örökségét továbbépíteni, a Viharsarkot kultúrtájjá tenni.

Ugyanakkor a lelki-mentális-szellemi válságból való kiút negatív jelenségeit is megmutatja. Úgy látja, a nép gyakran „öntudatlan” énjébe merül, ösztöneire bízva magát, amikor a szektamozgalomba menekül. Békés megyében is számtalan szekta alakult (pl. millénisták, adventisták, Jehova Tanúi, szellemidézők, reszketősök, koplalósok),³⁰ amely a lázadás negatív útját jelentik. Ezek a hitbéli – társadalmi arculatú mozgalmak a kereszténység belső konfliktusaira, válságára is utalnak, ugyanis a szekták a vallásos hit teljes függetlenségét vallják, bennük a „természetes autonóm népi közösség”³¹ újjászületését élik át. A szociális és erkölcsi elesettségből, a civilizátlanságból és a műveletlenségből menekülve szubkultúrát teremtenek. Pozitív kísérleteket keresve fedezi fel azonban a viharsarki modern-polgári kulturális-társadalmi törekvéseket is: az önszerveződő olvasóköröket, egyleteket, társulatokat, a szövetkezés különböző formáit. A népkörök olyan funkciókat teljesítenek, melyek a szervezett oktatási rendszeren kívüli igényeket jelenítenek meg.

Előremutató kísérletet lát a csabacsüdi Községépítő Szövetkezet létrehozásában, melyben egy mintafalu ideája jelenik meg az 1920-as években (célok pl: mintakisbirtokok létrehozása, kertkultúra, faiskola, háziipar, néprajzi múzeum alapítása, népház létrehozása, népkert, színjátszó egyesület, mezőgazdasági kiállítás stb.) A közösség a példaértékű hagyományokról is tud, abból tanul (pl: XVI. sz. Kis István korai protestantizmusa, Tessedik Sámuel 18.sz.-i nemzetevelő- és gazdasági programja; Harruckern János György területi, vallási, etnikai alapú telepítései, nyugat-európai polgári szellemisége; Áchim L. András kísérlete a parasztegység megteremtésére stb.).

Féját helyszíni ismeretei, tapasztalatai inspirálják arra, hogy a viharsarki térséghez kötődő tiszántúli népi tehetségeket felkutassa és támogassa.

Példaként említi a parasztsorsból származó népi írókat, akik a „mai magyar irodalom”³² részévé váltak (pl. Szabó Pált, Veres Pétert, Sinka Istvánt stb.). Úgy véli, a tiszántúli parasztság történelmi merészsége és emberi vállalkozó kedve bennük testesül meg. Azonban azt is tapasztalnia kellett, hogy az irodalmi siker többségüket nem emelte ki eredeti környezetéből. „Ez mutatja – írja Féja – , hogy a Tiszántúl milyen elevenen él bennük”, a népi közösséghez való tartozás, s a „tájnak és közösségnek milyen komoly a kötőereje.”³³ A magyar népsors tragikuma ezekben az emberekben csap magasra”.³⁴ Sinka Istvánról írja pl: „Előre rohan, egyedül marad, s naponta a halál kopogtat az ajtaján. Úgy véli, a belső-táj, a személyiség s a lélek leginkább vele kapcsolódott össze a népsorssal. Németh László szerint „egy eltemetett kultúra eszmél magára”³⁵ munkásságában.

---

²⁹ im. 261.

³⁰ im. 179.

³¹ im. 180.

³² im. 154.

³³ im. 154.

³⁴ im. 158.

³⁵ Németh László: Östehtesség és fogalomzavar. Sorskérdések c. esszé : Digitális Irodalmi Akadémia, Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp. 2016.

5.

A Békés megyei éveket először „szellemi száműzetés”-ként éli meg, azonban a „szellemi száműzetés” érzetét a „fogadott szülőföld” tudata váltja fel. Tanít, előadásokat tart, publikál; történelmi, irodalmi, vallásfilozófiai kutatásokat folytat.

Mának szóló üzenete: a „történelmi fordulat” tervének előkészítéséről és a „közösség tusakodásának” vállalásáról szól. Ezért írja: „a könyvemet azoknak ajánlom, akik »felfedezik« a mégiscsak legméltóbb emberi élnivalót : a „*cselekedetet*.”³⁶

Móricz Zsigmond a 'cselekvés' elmulasztásának felelősségére utal, Féja könyvét olvasva: „Harsogó elmerültségben olvastam ma egy könyvet, s egyórai olvasás után azon kaptam magamat, hogy ég az arcom. . . szégyen égett az arcomon. A szégyen az egész magyar életért, hogy ez lehetséges, és a szégyen, hogy én életemben valami mást csináltam, mint ezt a *lehetetlent kutattam* volna.”³⁷

Féja ars poeticája az, hogy „nem a napi- politikai harc az író feladata. Az én legfontosabb teendőm ma – írja 1945 decemberében, Békéscsabán – a kereszténység reformja lenne.”³⁸

Féja Endre, a fia, a Viharsarok hatását a következőképpen foglalja össze: „Így csak az írhatott, aki szerette ezt a világot, ezt az életet. Elfogadta olyannak, amilyen, és őt is el- és befogadták, hasonlóképpen.”³⁹

Bibliográfia

- Borbándi Gyula: A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék. Budapest: Püski 1989
- Németh László: Östehetség és fogalomzavar. Sorskérdések. Budapest: Digitális Irodalmi Akadémia, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2016
- Papp István: A magyar népi mozgalom története 1920-1990. Jaffa Kiadó 2012
- Zimonyi Zoltán: Szabad szó, 1988.július 5.
- <http://zimonyizoltan.hu/feja-geza-bekescsabán>
- https://hu.wikipedia.org/wiki/Féja_Géza
- http://www.szentesinfo.hu/szentesielet/2007/21_0525/07.htm

---

³⁶ im. 385.

³⁷ www.szentesinfo.hu/szentesielet/2007/21_0525/07.htm

³⁸ im.29. 30-31.o.

³⁹ im.29. 7.o.

A férfiakból mártír

– férfialakok és azok szerepe Szabó Magda lányregényeiben

Ha igazán sikeres író után kutatunk, nem kell messzire mennünk, hiszen Szabó Magdát világviszonylatban elismert művészként tartják számon. Gondoljunk csak olyan műveire, amik több fordításban is megjelentek (pl. *Az ajtó* vagy az *Abigél*). Az író nagy erőssége, hogy szinte bármelyik korosztályt képes megszólítani, hiszen lányregényei sok-sok fiatalnak okoztak izgalmas perceket, órákat, ám felnőtt olvasói sem maradtak élmény nélkül – még akkor sem, ha ifjúsági olvasmányélményeiket vetették elő később. A regényvilágok hasonlósága nem vitatható, az viszont igen, hogy a bennük előforduló férfialakok kidolgozása mennyire szándékos s tulajdonképpen mi a funkciójuk. Vizsgálatom tárgyát négy lányregény képezi: a *Születésnapon*, az *Abigélen*, a *Mondják meg Zsófikának*-on és az *Álarcosbálon* keresztül ismerhetjük meg a férfialakok kilétét, feladatát és nem utolsósorban sorsfordító momentumait.

E négy lányregényben két férfitípus kap óriási szerepet: az apa figurája, illetve a lehetséges udvarlójelölté. Különös párhuzam figyelhető meg az egyes művekben. Vegyük példának a *Születésnap*, az *Abigél* és a *Mondják meg Zsófikának* apafiguráját. Mindegyik műben valahogy a perifériára szorulnak, ettől némiképp elérhetetlenné válnak. Az *Abigélben* egyértelmű a helyzet, az édesapa kirekesztődik a bentlakásos iskola életéből, csupán telefonon keresztül lehet kapcsolatba lépni vele. Személyisége ellenben a regény elején sem kimondottan kidolgozott, érzelmeit jól leplezi, ám elsődleges céljának tartja Gina jövőjének biztosítását. A *Születésnapban* Bori édesapja is hasonló elven működik, szigorú, érzelmeit leplező, erkölcsi támogatást biztosító figura. Elvei nem egyeznek lánya világnézetével, ezért többször is konfliktushelyzet adódik közöttük, ahol kettejük közé áll feszültségcsillapításnak az anya. A *Mondják meg Zsófikának* esetében fordított helyzet alakul ki, ugyanis az édesapa veszi védelmébe a kis Zsófit az édesanya szigorúan analitikus hozzáállásával szemben. Az apafigura azonban itt is nagyon távoli, csupán visszaemlékezésekből, Zsófi szubjektív benyomásai után ismerjük meg, ugyanis a cselekmény idején a fogorvos már halott. Mindhárom műben egyértelműen kirajzolódni látszik a tény, hogy az édesapák valamilyen titkot hordoznak magukkal, amik tudására törekednek a lányok több-kevesebb sikerrel. Az apafigurák célja a regényekben tulajdonképpen ugyanaz, mint ami a valóságban lenne, előrelendíteni lányaikat a fejlődésben, és biztosítani számukra az érzelmi és fizikai biztonságot.

Velük alkotnak szigorú ellentétet a lányregények csábító férfijai. A szilárd, erkölcsi biztonságot megbolygatni látszó fiatalemberek szintén nagyon titokzatosak, ám nem feltétlenül a rossz szándék vezérli őket. Érdemes összehasonlítani a *Születésnap* és az *Abigél* csábítóit. Bori menthetetlenül szerelmesnek hiszi magát, mikor egy fiatal mérnök érkezik új lakóként a házukba. Közös jövőt tervez vele, esküvőt, világkörüli utakat, tisztánlátását teljesen elhomályosítja az a tévképzet, hogy a nála 15 évvel idősebb férfi nem egy gyereket lát benne. E valószínűtlen jövőkép ellenére Bori kegyetlenül elbánik korabeli udvarlójával, akivel amolyan felületes kapcsolatot ápolt. A gyermeki kegyetlenség ekkor mutatkozik meg leginkább a kislány részéről. Az *Abigélben* egészen

más a helyzet, Gina ugyan szintén ábrándozik édesapja egyik hadnagyáról, osztálytársnői izgalommal faggatják róla a kislányt, ám a különbség a két mű között ebből a szempontból az, hogy míg a *Születésnapban* a mérnök nem kívánt semmilyen indokkal Bori felé közeledni, addig az *Abigélben* a hadnagy érintkezik Ginával, sőt, meg akarja őt szöktetni a leányiskolából. Céljai eleinte nem világosak, később azonban kiderül, hogy a kislány édesapját kívánta csak volna zsarolni Gina elrablásával. Ebből az következik, hogy ugyan a veszély, amit jelentenek ezek a férfiak, először nem látszik tisztán, később azonban visszatekintve az eseményekre, körvonalazódik a szereplők előtt. Az erkölcsi megújulás és a felnőtté válás előidézői nem csupán az édesapák, hanem a plátói szerelmek is. Bori motivációit eleinte a mérnökkel való házasság lehetősége adja, ezek nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy átértékelje a divat iránti vonzódásának fontosságát, és nagyobb hangsúlyt fektessen a környezete iránti érzelmi kötődés kialakulására. Gina esetében az abszolút elidegenítő momentumhoz, az áruláshoz a hadnagy iránt érzett érzelmek vezetnek, hiszen a lány túlságosan pökhendi, gyakorta hangoztatja osztálytársainak, nem hajlandó „házasodni” a szertárból semmivel, mivel neki már igazi vőlegénye is van. Az árulás utáni kiközösítés vezet végül el a lány teljes személyiségfejlődéséhez.

A Mondják meg Zsófikának esetében kicsit árnyaltabb figurákra számíthatunk, mint azt első látásra feltételeznénk. Az erkölcsi elmozdulás viszont ez esetben is férfiatól eredeztethető. E regény esetében két egészen ellentétes figurát érdemes megvizsgálni: az iskolai portást, Pongráczot és az éremmúzeum Hallerjét. Pongrácz kezdetben végtelesen negatív aláfestést kap, a szerző még a helyesírási normákat is felrúgja, amikor gondolatban szólaltatja meg az öreget. Ezzel is azt érzékeltetvén, mennyire ellentétes világnézetet és társadalmi helyzetet reprezentál a főszereplővel szemben. Zsófi tanítását öntudatán kívül végzi, a kislány általa sajátítja el a főzés és takarítás tudományát, valamint beleérező képessége is a törött lábú férfi hatására nyílik ki. Pongrácz idegen volt Zsófi számára, egyetlen kötődést az édesapja jelentett, mivel az öreg a halott doktor utolsó páciense volt. Ez az elszakíthatatlan kapocs tartja össze a szereplőket. Pongrácz tulajdonképpen az elveszített apa szerepét tölti be, kissé olyan érzést keltve, mintha a doktor sosem ismert, negatív oldala vetülne ki.

Haller esetében Zsófi perspektívájában megelevenedik a veszély, hiszen a férfi külföldre kívánja szöktetni legjobb barátnőjét és annak nővérét is. A Haller által nyújtott veszély azonban csupán látszólagos, mivel a nővér az, aki a valódi fenyegetettséget jelenti. Haller amolyan báb, aki csupán asszisztál az illegális határátkeléshez. A férfialakok újabb szegmense tárul fel Haller személyében, ám feladata végtére is hasonló, mint a csábítóké, valamiféle cselekménybeli és erkölcsi elmozdulást eredményez a főszereplőnél – a szerelmi kötődés azonban ezúttal nem a főszereplőtől eredeztethető.

Az *Álarcosbálban* a fő konfliktust egy kérő indítja meg, aki Kriszti nagymamáját kívánja feleségül venni. Bence bácsi egykori lakója volt a házuknak, ám Ceglédre költözésük után csak levélben tartották a kapcsolatot. A férfi szándékai számtalan problémát vetnek fel, leginkább azt, miként fog éledgelni Kriszti és az édesapja a nagymama féltő gondoskodása nélkül. Az idős hölgyre megannyi feladat hárult, például a házimunkák elvégzése, Kriszti tanulmányainak felügyelete, illetve az édesapa helyett ő járt a szülői értekezletekre is. A család tizenöt éve a gyásznak rendelte alá működését, Zsuzsa, a fiatal édesanya emléke másfél évtized után is meghatározza a mindenna-

pokát. Bence bácsi ajánlatával azonban minden fenekestül felfordul, Kriszti pedig nehezen viseli a változást. Tulajdonképpen az erkölcsi elmozdulást ezúttal is egy férfi idézi elő, ám az előbbi regényekkel ellentétben itt nem a főszereplővel hozható szerelmi kapcsolatba. Kriszti rájön, a gyermeki önzése megfosztotta a nagyanyját a boldog életől, belátja, nem veheti természetesnek, hogy a családja csupán neki él. E felfedezés súlyát tovább erősíti Megyeri tanárnő közbenjárása, aki mindeközben az édesapa figyelmét hívja fel arra, lánya viselkedéséért a család tehető felelőssé. Hogy miért? Mivel anya nélkül nőtt fel a gyász légkörébe zárva. A tanárnő javaslata, hogy Endre, Kriszti édesapja nősüljön meg, és adjon Kriszti elé egy megfelelő anyamodellt, aki képes feloldani a kislány gátlásait a traumájából fakadóan. A férfi próbálkozása ugyan eleinte baulul sül el, a kislány új látásmódja és új értékrendje lehetővé teszi, hogy beleavatkozzon a bonyolult, eleinte érthetetlennek tűnő felnőtt világba, és végül az elengedés mellett döntve új életet biztosít az egész család számára.

Összegezve tehát Szabó Magda férfialakjai a mozgás és a mozgatás dinamikájával felvértezett alakok, akik közvetlenül vagy közvetett módon, de hatással vannak a főszereplő szellemi, jellembéli esetleg fizikai változására. Szabó Magda lányregényeiben nagy hangsúlyt kap a szimmetria, hiszen a fenyegetést (kérők) minden esetben feloldja az oltalmazó szándék (édesapa). E csodás erő hatja át a lányregényeket, és alakítja a szereplők változatos sorsát oldalról oldalra.

Filep Gergő: Bújócska